

POPULIZMUS, EGYHÁZAK ÉS OKTATÁSPOLITIKA A 2010 UTÁNI MAGYARORSZÁGON

NEUMANN ESZTER

Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest

Beérkezett: 2022. január 8., elfogadva: 2022. április 16.

A politikai szociológiai szakirodalmi áttekintés célja, hogy a 2010 utáni magyar oktatáspolitikai változásokat, illetve az egyház és az állam viszonyának átalakulását elhelyezze a tágabb nemzetközi szakirodalomban, és áttekintse a folyamat elemzéséhez támpontul szolgáló lehetséges elméleti megközelítéseket és fogalmi fogódzókat. Az oktatáspolitikai diszkurzív szintjének értelmezéséhez áttekintem, hogy milyen szerepet tölt be a vallás, és különösen a kereszténység az európai populista mozgalmak politikai kommunikációjában, és hogy milyen karakteres jegyei vannak az utóbbi évtizedekben megerősödő neokonzervatív oktatáspolitikai gondolkodásnak. Ezután ideológia és gyakorlat viszonyáról, illetve a populista kormányzatok közpolitikáinak jellemzőiről lesz szó. Végül az egyház és az állam közti intézményes kapcsolatról, és arról lesz szó, hogy milyen strukturális és szervezeti átalakulásokat von(hat) maga után a vallás politizálódása és az egyházak fokozott intézményes szerepvállalása.

Kulcsszavak: neokonzervativizmus, oktatáspolitikai, populizmus, posztsekularizmus, vallás

The aim of this review of the latest political sociology literature is to situate the education policy changes and the transformation of state-church relations in Hungary after 2010 in the broader international context and to review the possible theoretical frameworks and conceptual tools for analysing the process. To interpret the discursive level of education policy, I discuss the role of religion – and Christianity in particular – in the political communication of the European populist movements, and the characteristic traits of the neoconservative ideology in education policy. Then I turn the discuss the relationship between ideology and policy practice as well as the characteristics of populist policy-making. Finally, I explore the institutional relationships between church and state with a special focus on the structural and organizational transformations that

---

Levelező szerző: Neumann Eszter, 1476 Budapest 100, Pf. 340. E-mail: neumann.eszter@tk.hu

may arise with the politicization of religion and the growing institutional participation of church maintainers.

Keywords: education policy, neoconservatism, populism, postsecularism, religion

Bevezetés

Az állam és az egyházak kapcsolata Magyarországon a 2010-es kormányváltást követően az előző húsz év gyakorlatához képest gyökeresen átalakult. A 2011-ben elfogadott Alaptörvény passzusai a kereszténység és nemzet összefonódásáról, a 2011-es egyházügyi törvény, a vallásos dimenziót, kötődést hangsúlyozó szimbolikus kormányzati aktusok, az egyházak feladatátvételének ösztönzése a szociális és oktatási intézményfenntartásban gyökeres elmozdulást jelent attól a rendszerváltás után kialakult status quo-tól, amelynek két tartóoszlopa az állam világnézeti semlegesége és az egyházi autonómia elve volt.

Az *Educatio* folyóirat eddig két tematikus számban is foglalkozott az egyházak oktatásügyi szerepvállalásával, az 1992/1-2-es *Iskola és egyház* számban és a 2005/3-as *Egyházak és oktatás* számban. Míg a rendszerváltás után az egyházak újbóli oktatásügyi szerepvállalása miatt volt indokolt, hogy a folyóirat legelső száma ezzel a témával foglalkozzék, a kétezres évek közepén egy nagyjából kiteljesedett, elsősorban elitoktatási funkciókat felvállaló egyházi fenntartói struktúrával és viszonyokkal foglalkoztak a szerzők. 2010 óta az egyházi iskolaátvételek újabb lendületet kaptak, és jelentősen megváltozott az egyházi fenntartású oktatási rendszerek karaktere is. A jelen lapszámban olvasható empirikus tanulmányok ezt az állami oktatási rendszerre is jelentős hatást gyakorló, azonban a magyar oktatásszociológiában egyelőre kevésbé kutatott átrendeződést vizsgálják.

Tanulmányomban a kurrens politikai szociológiai szakirodalmat tekintem át azzal a céllal, hogy a 2010 utáni magyar oktatáspolitikai trendeket, illetve egyház és állam viszonyának átalakulását elhelyezzem a tágabb nemzetközi szakirodalomban, és lehetséges keretet és fogalmi fogódzókat keressek a folyamat értelmezéséhez. A tárgyalt problémaköröket három dimenzióban vizsgálom. A tanulmány első részében arról lesz szó, hogy a jobboldali populista politikai diskurzus miként idézi meg a vallást és a kereszténységet, és hogy hogyan használja fel politikai legitimációs célokra. Ezután a 2010 utáni magyarországi közpolitikai folyamatokat helyezem el a nemzetközi trendekhez képest, illetve abból a szempontból, hogy ideológia és közpolitikai gyakorlat hogyan viszonyul egymáshoz az oktatáspolitikai területén. Végül a populista kormányzat és az egyházak közötti intézményes kapcsolatokkal, pilléresedési folyamatokkal és az egyházi expanzió és intézményesülési folyamat által felvetett szervezeti dilemmákkal foglalkozom. Reményeim szerint ez a rövid, témafelvető tanulmány a tematikus számban található empirikus elemzésekhez is háttérrel, nemzetközi kitekintést nyújt.

A vallás szerepe a jobboldali populista politikai kommunikációban

A populizmus és a vallás kapcsolata viszonylag kevésbé kutatott terület (*DeHanas-Shterin 2018; Zúquete 2013*), arról pedig még kevesebb kutatás áll rendelkezésre, hogy a tartósan, több cikluson keresztül kormányzó populista kormányzatoknak hogyan alakul

az egyházhoz fűződő viszonyuk, illetve hogyan hat az egyházakra, a hitéletre és a hívőkre a vallás politizálódása. *Zúquete* (2013) használja a vallásos populizmus fogalmát, megkülönböztetve a nyíltan, illetve burkoltan vallásos populizmusvariációkat. Előbbi azokra a muszlim országokra vonatkozik, ahol a kormány a vallást átpolitizálva a politikai hatalmát azzal legitimálja, hogy Isten nevében járnak el annak ellenségeivel szemben. Utóbbi a politika szakralizálása jellemzi, ezekben az esetekben a vallás funkciója elsősorban az, hogy olyan transzcendens minőséggel ruházzon fel egy politikai mozgalmat, amely ez utóbbit a napi politikai küzdelmek fölé helyezi. Az elmúlt évtizedekben Európában, az Egyesült Államokban, Ausztráliában vagy Indiában megerősödő populista politikai erők egyértelműen a második kategóriába illeszkednek, a vallásos jelentéseket egy alapvetően szekuláris program részeként egyfajta identitáspolitikai stratégia keretében, egy bizonyos kulturális kötődés és identitás kifejezésére idézik meg (*Brubaker 2017; Marzouki–McDonnell–Roy 2016*).

A populizmuskutatók egyik meghatározó irányzata a populizmust elsősorban jól meghatározható retorikai stratégiát és politikusi viselkedésmintákat mozgósító politikai stílusként (*Mudde 2004; Moffitt–Tormey 2014*), nem pedig ideológiaként definiálja. A populista politikai kommunikáció központi szerkezeti eleme a „tisztá”, morálisan kikezdtetetlen hétköznapi emberek és az őket elnyomó elitek vertikális szembeállítás, valamint annak hangsúlyozása, hogy a hétköznapi emberek homogén csoportját és életmódját horizontális irányból más csoportok fenyegetik (*Laclau 2005; Brubaker 2017; de Cleen 2017*). A populista politikai stílus nem a személyes hitbéli és egzisztenciális mélységek miatt, hanem sokkal inkább a vallásos világgéppel közös tematikus átfedések (a morális alapon elképzelt politikai közösség, a „szent”, „nemes”, „kiválasztott” nép küzdelme a külső fenyegetésekkel) miatt vonzódik a valláshoz (*Zúquete 2017; DeHanas–Shterin 2018*). Nem független a jobboldali populizmus valláshoz való vonzódásától az sem, hogy ezek a mozgalmak erőteljesen építenek a nacionalizmus ideológiai alapjaira, hiszen a nacionalizmuskutatók egyik alap gondolata szerint vallás és nacionalizmus szoros kapcsolatban áll, és még a szekuláris nacionalista ideológiák is a világ vallásos értelmezésében gyökereznek (*Smith 2003*).

Az ezredforduló óta a nyugat-európai nacionalista, jobboldali populista politikai diskurzusban egyre központibb helyet foglalnak el a kereszténységre vonatkozó utalások (*Zúquete 2008; Marzouki–McDonnell–Roy 2016*). A nyugat-európai populisták elsősorban az iszlámmal szemben, vallási alapon definiálják a homogén, keresztény nemzethez tartozók csoportját, és erre hivatkozva rekesztik ki a muszlim bevándorlókat a nemzet fogalmából (*Marzouki–McDonnell–Roy 2016*). Ennek a retorikának az egyik központi mozgatórugója a „restauráció”, vagyis az európai keresztény identitás visszaállításának igénye, a másik pedig a „küzdelem” az e célt lekicsinyítő elitekkel, illetve azokkal a bevándorló csoportokkal szemben, akik szerintük más vallást, törvényeket kényszerítenének rá a keresztény tradíciók által definiált ethnosra (*Marzouki–McDonnell–Roy 2016*).

A populista politikai retorikában tehát a vallás a homogén ethnos, a társadalmi és kulturális „törésvonalak nélküli egység fantáziájának” (*Arditi 2007: 83*) megteremtését, illetve átértelmezését szolgálja. A nyugat-európai populista mozgalmak kommunikációja a nemzeti kultúrát és a vallást civilizációs keretben kapcsolja össze (*Marchetti 2016: 123*). Ez a narratíva elsősorban a „civilizált” európai kultúra és társadalmak, illetve a „barbár” muszlimok ütköztetését emeli ki, a fő tematikus eleme pedig az, hogy a civilizációt az

iszlám szélsőségesektől, radikalizmustól és terrorizmustól kell megvédeni (*DeHanas–Shterin 2018; Haynes 2021*). Ebben a keretben a politikai liberalizmus és a szekuláris állam megfér a populizmussal (*Brubaker 2017*).

A közép-kelet-európai régióban a muszlim bevándorlás veszélyének tematizálása csak a 2015-ös migrációs válsággal vált dominánssá, miközben a keresztény nemzeti eszmének és az európai keresztény kultúra védelme toposznak történelmi gyökerei vannak. A kelet-európai jobboldali konzervativizmus és populizmus a kereszténységet elsősorban a nemzeti keretben értelmezett konzervativizmushoz és a hagyományos nacionalizmushoz fűződő kulturális kötődésként és megkülönböztető elemként használja, szakralizálja az etnikailag definiált nemzetet, és a nemzeti identitást vallásos attribútumokkal ruhazza fel (*Hesová 2019; Ádám–Bozóki 2016; Halmai 2019*). Ebben a nacionalista keretében pedig a politikai liberalizmus nemzetellenes politikai programként tételeződik (*Brubaker 2017*). Ugyanakkor az outgroup (másik csoport) ebben a kontextusban is a civilizációs keretben értelmeződik, de ez 2015 előtt sokkal inkább a kisebbségeket (legfőképp a romákat) érintette, akiket az európai civilizációhoz való felzárkózás gátjának tekintettek. A kereszténység megidézésének retorikai alakzatai szempontjából a magyar kormányzati kommunikációban 2015 jelent fordulópontot: ekkortól kezdve az Orbán-kormány mind a belföldi, mind a nemzetközi kommunikációban egyszerre pozicionálja magát az európai civilizáció megmentőjeként és a keresztény nemzet védelmezőjeként (*Bolonyai–Campolong 2017; Bocskor 2018*).

Ideológia és közpolitika: neokonzervatív oktatáspolitiká és populista közpolitika-csinálás

Neokonzervatív oktatáspolitikák

A kétezres években felerősödött a neokonzervatív politikai irányzatok társadalmi hatása és választói támogatottsága, és az oktatáspolitikában is megerősödtek a konzervatív hatások. A nemzetközi szakirodalom¹ tanúsága szerint a neokonzervatív oktatási kormányzatok általában nagy hangsúlyt fektetnek a tantervpolitikára, és kulturális restaurációs törekvéseket hangoztatva kritizálják az alternatív, gyerekközpontú pedagógiák feltételezett térnyerését és a „liberális” szakértői csoportok túlzottnak vélt politikai befolyását. Előíró szemléletű, a hagyományos kánont és az akadémiai, „ünnepi” tudást a gyakorlati, elemző-értelmező készségekkel szemben előtérbe helyező tantervet vezetnek be, a tantárgyi tartalmak és célok közt kiemelt helyen kezelik a hazaszere-tetre nevelést és az értékalapú, jellemformáló nevelést (ld. *Revell–Bryan 2018; Vincent 2018*), és nagy hangsúlyt fektetnek a központi ellenőrzésre és irányításra. Ugyanakkor a neokonzervatív oktatási kormányzatokra ideológiai inkoherencia jellemző, amennyiben előszeretettel használnak neoliberais kormányzási eszközöket, szigorú elszámoltathatósági rendszereket vezetnek be, tág teret engednek a piaci megoldásoknak, serkentik a privatizációs folyamatokat, és általánosságban a minimális állami intervenció és jelenlét mellett köteleződnék el.

¹ Az amerikai neokonzervatív oktatáspolitikákról ld. *Buras–Apple 2008; Cohen 2021*; az angliai folyamatokról ld. *Ball–Exley 2011; Jones 2014; Revell–Bryan 2018; Neumann et al. 2020*; a skót oktatáspolitikáról ld. *Arnott–Ozga 2010 és 2016*, és a 2015 utáni lengyelországi oktatáspolitikáról ld. *Cervinkova–Rudnicki 2019*.

A 2010 utáni magyarországi oktatáspolitikai irányvonalak részben illeszkednek a nemzetközi trendekhez, de a képet helyi sajátosságok is árnyalják. A köznevelési területen a 2010–14 közti ciklusban, a KDNP ideológiai befolyása alatt történtek a legnagyobb átalakítások. Neokonzervatív vonások érhetőek tetten a hagyományos tudást előtérbe helyező tantervpolitikában és az érettségi reformjában, valamint a nacionalizmus helyi tartalmait közvetítő intézkedésekben, mint például a Nemzeti Összetartozás Napjának bevezetésében vagy a Határtalanul program elindításában. A populista keresztény identitáspolitikai egyik szimbolikus lépése volt a kötelezően választható iskolai hittan és etikaoktatás bevezetése a 2013/14-es tanévtől – amit egyébként még a katolikus előjárók elleneztek. A 2014–18 közti ciklusban az oktatáspolitikai közbeszéd konszolidálódott. A 2018–2022-es ciklusban viszont a politikai kommunikáció radikalizálódása és az identitárius kereszténység előtérbe kerülése volt megfigyelhető különösen abban, ahogyan egy szűk szakértői csoport a NAT és az érettségi követelmények átdolgozásán keresztül a humán tárgyak ideológiai gyarmatosítására tett kísérletet. Míg a köznevelési terület átalakításában a neokonzervatív ideológia volt meghatározó, a Nemzetgazdasági Minisztérium irányítása alá került szakképzés reformjában elsősorban a neoliberais politikai diskurzus és a vállalati érdekek által vezérelt logika érvényesült.

Hasonlóan a fenti külföldi példákhoz, a magyar oktatáspolitikai diskurzus is a „liberálisnak” bélyegzett gyermekközpontú pedagógiai paradigmákkal szemben fogalmazza meg magát, és egyfajta kulturális restaurációt hirdet. A kormányzati kommunikáció és dokumentumok tudatosan mellőzik az európai oktatásügyi paradigma kulcsfogalmait, és figyelmen kívül hagyják az európai oktatási térben megfogalmazott esélyteremtő és inklúziós célokat. Másként fogalmazva 2010 óta az oktatáspolitikai diskurzus és döntések nem illeszkednek az európai oktatási térben megfogalmazott irányelvekhez, ezzel is hozzájárulva az Európai Unióban tapasztalható dezintegrációs folyamatokhoz.

A 2009-es gazdasági válságot követő megszorítások nyomán Európa-szerte felgyorsult az állami szolgáltatások kiszervezése és privatizálása (Lawn 2013; Verger–Fontdevila–Zancajo 2016; Jones–Traianou 2019). Igaz, hogy az európai országok jelentős részében növekedett a nem állami szereplők részvétele az oktatásügyben (Youldell–McGimpsey 2015; Jones–Traianou 2019), de Magyarországon, Svédországban és az Egyesült Királyságban gyorsult a privatizáció legdinamikusabban (Ercse–Radó 2019). Míg a legtöbb országban az állami szabályozás a magánszektor bevonódását, a köz- és a magánszektor együttműködését segítette elő, addig a magyar oktatási kormányzat a magán- és az alapítványi iskolák számára kedvezőtlen szabályozást vezetett be, a privatizációs folyamat kedvezményezettjei pedig a „bevett” egyházak voltak. Másként fogalmazva egyfajta selektív privatizáció zajlott le. Miközben például a magán felsőfokú szakképzés és alapfokú művészeti oktatás szinte teljesen visszaszorult az elmúlt évtized során, az alapítványi és alternatív szektornak pedig erőteljesen beszűkült a szakmai autonómiája és lecsökkent a finanszírozása, addig az egyházi szektor ugrásszerű expanziója zajlott. A közoktatás volt az első olyan terület, ahol az egyházi intézményátvételekre és -fenntartásra vonatkozó preferenciális szabályozás következtében erőteljesen fokozódott az egyházak térnyerése.² Az általános és középiskolai átvételeket követte az egyházak bevonódása a Biztos Kezdet

² Az egyházi oktatás finanszírozásáról ld. Péterfi Gábor és Szilágyi Bernadett tanulmányát, az egyházi oktatási expanzió statisztikai szempontú elemzését pedig Papp Z. Attila tanulmányában ebben a tematikus számban.

Gyerekházak, a roma szakkollégiumok, a tanodák fenntartásába. A közelmúltban pedig az óvodai és a szociális szektorban is hasonló folyamatok zajlottak le,³ az évtized végére például szinte a teljes nevelőszülői hálózat az egyházak égisze alá került, és a korábban államosított gyermekotthonok ingatlanvagyonra is egyházi tulajdon lett. Magyarországon tehát egy sajátos koncepció jegyében az állam kivonulása a jóléti szolgáltatásokból az állam által elismert, „bevett” egyházak bevonásával valósul meg.

Populizmus és közpolitika Magyarországon

Vajon van-e sajátos közpolitikai agendája és stílusa a populista kormányoknak? Menyire képeződnek le a populista retorikai fordulatok a tényleges közpolitikákban? A magyar politológiai szociológiai szakirodalom egyik központi kérdése, hogy hogyan viszonyul egymáshoz a politikai kommunikáció és a tényleges közpolitikai gyakorlat az Orbán-rendszerben. Szikra (2018) áttekintése nyomán elmondhatjuk, hogy a kutatók egy része (*Magyar 2013*; Láncki–Mándi 2015, idézi *Halmai 2018*) szerint az orbáni közpolitika teljes egészében „pragmatikus”, vagyis a közpolitikai döntéseket nem jellemzi határozott ideológiai irányultság. A politikai döntések hátterében egyfelől – politikai célként – a szavazatmaximalás és az uralkodó elit pozíciójának megerősítése áll, másfelől – gazdasági célként – a hatalmon lévők vagy a végrehajtott hatalomhoz lojális körök hasznára véghezvitt újraelosztás. A „bricolage” megközelítés képviselői (Carstensen nyomán *Körösényi 2015*; *Bartha–Boda–Szikra 2020*) szerint viszont a kormányzati közpolitikák újszerűen vegyítik a pragmatizmust és az ideológiát. A harmadik értelmezést *Csillag és Szelényi (2015)* jegyzi. Ők az orosz és a magyar példából kiindulva úgy érvelnek, hogy egy sajátos, konzisztens ideológia, a „poszt-kommunista tradicionalizmus/neokonzervativizmus” jellemzi a régió populista kormányait, amely a konzervatív ideológia alapvető értékeivel (patriotizmus, vallás, hagyományos családi értékek) azonosul, konzervatív tematikájú kultúrharcot folytat, élesen megkülönbözteti a „dolgozó” és a „nem dolgozó” embereket és bevándorlásellenes. Azonban, szemben a nyugat-európai és az amerikai jobboldali populizmussal, a posztkommunista tradicionalisták a társadalom- és gazdaságpolitika területén kifejezetten etatisták.

A populista kormányzatok közpolitikai reformjaira az intézményi fékek és ellensúlyok megkerülése, a társadalmi párbeszéd intézményes kereteinek lebontása, valamint a gyors ütemű törvényhozás és szakpolitikai implementáció is jellemző (az egészségpolitikákról ld. *Speed–Mansion 2017: 250*, a magyar oktatáspolitikáról *Bajomi–Csáková 2017*). A konzultatív folyamatok gyengülése nyomán pedig felerősödik a politikai patronázs és klientelizmus (*Peters–Pierre 2020*).

A konkrét szakpolitikai területeket vizsgáló kutatások a bricolage-elméletet igazolva a politikai kommunikáció és a közpolitikai gyakorlat közti diszkrépanciára mutattak rá. Az Orbán-kormány családpolitikája 2010 és 2018 között konzisztensen a posztkommunista tradicionalista ideológiát követte a szimbolikus és diszkurzív dimenzióban (pl. az Alaptörvény megfogalmazásában, a „gender-ideológia” tematizálásában), ugyanakkor a konkrét családpolitikák (pl. a Családvédelmi törvény, a családi adóvisszatérítés, a szülés

³ Az egyházak megjelenéséről a gyermekvédelemben ld. Rác Andrea és Bogács Ernő tanulmányát, az egyházi óvodákban dolgozó pedagógusokról pedig Keller Judit és Szőke Alexa cikkét ebben a tematikus számban.

utáni ellátások) és az implementáció tekintetében már nem ilyen egyértelmű a kép, sőt, egyes tisztán neoliberális közpolitikai intézkedések kifejezetten ellentmondtak a politikai kommunikációnak (Szikra 2018). Az osztálydimenzióban viszont szinte teljes összhangban voltak a politikai kommunikáció és a családpolitikai döntések: a közpolitikai csomagok élesen elváltak a célcsoportok tekintetében, megkülönböztetik az „érdemes”, illetve az „érdemtelen” társadalmi csoportokat, valamint a „keményen dolgozó” és „dologtalan” családokat (Bartha–Boda–Szikra 2020). Az alsóbb osztályokat célzó intézkedések neoliberális szemléletet tükröztek, és a gyerekvállalást „felelőtlen” lépésnek minősítve lényegében kizárták a legális jogviszonyt felmutatni nem tudó szülőket a családpolitikák hatóköréből. Mindeközben a „keményen dolgozó” középosztálybeli családokat célzó intézkedések (pl. a magasán képzett anyák munkaerőpiaci reintegrációját ösztönző eszközök, a gyerekesekre vonatkozó adókedvezmények és az őket célzó lakástámogatások) a posztkommunista tradicionalizmus etatisztá vonásait hordozzák magukon.

A közoktatás területét az ideológia és a politikai gyakorlat összhangja jellemzi. A fenntartói struktúra radikális centralizációja és a fokozódó bürokratikus irányítás, a tankönyvpiac államosítása, az iskolai és szakmai autonómiák csorbítása a posztkommunista tradicionalizmus elméletét igazolja. Ugyanakkor hasonlóképpen a családpolitikához, az osztályszempont itt is lényeges. Míg a konzervatív középosztály számára az egyházi iskolák kínálnak államilag támogatott menekülőutat, addig a hátrányos helyzetű csoportok oktatási inklúzióját célzó programokból kivonták az anyagi és szakmai erőforrásokat, a szakképzést pedig neoliberális gazdasági érdekek mentén strukturálták át.

Állam és egyház kapcsolatának intézményi vonatkozásai

Az európai szociológia a szekularizációt hagyományosan az intézményi (állami és egyházi) alrendszer differenciálódási folyamatként írja le. A szekularizálódó, modern világban azonban továbbra is meghatározó jelentőségű a vallás hatása, hiszen a teológiai gondolkodás a szekuláris, modern demokratikus társadalmak, valamint a konzervatív és liberális politikai gondolkodás számára egyaránt alapvető kulturális forrás (Herman et al. 2012; Berger 1999; Casanova 2007). Habermas (2008, 2010) szerint a késő modern szekuláris társadalom viszonya a valláshoz a posztszekularizáció fogalmával ragadható meg, hiszen az utóbbi évtizedekben felerősödött a vallás láthatósága és közéleti befolyása (Cloeke–Williams 2020). Nemcsak a populisták politikuskok, hanem a politikai mozgalmak egyre szélesebb köre is említi az európai kultúra zsidó-keresztény gyökereit fontos vonatkoztatási pontként. Számos jelenség a szakrális és a szekuláris szférák, illetve a vallás és a politika közti határvonalak elmosódását jelzi (Morison 2017), ezért a kettő elvágtólagos, kétdimenziós megkülönböztetése hátráltatja a folyamat árnyalt elemzését, a kutatóknak sokkal inkább a két szféra érintkezési pontjait és elmosódó határait érdemes górcső alá venni (McLennan 2010).

Az újabb oktatástörténeti kutatások kiemelik, hogy a vallásos világnézet és gondolkodás alapvető szerepet játszott az iskoláztatás révén megvalósuló nemzetépítési projektekben, és máig meghatározza az oktatáspolitikát „nemzetközi nyelvezetét” (Buchardt 2016; Tröhler 2011). Elsősorban angolszász és nyugat-európai példákra hivatkozva kiemelik a protestáns üdvözléstan meghatározó befolyását a modern iskoláztatás kialakulásában, valamint az oktatástudományok és az oktatási tanácsadói szakértelem fejlődésében. A vallásos – elsősorban protestáns – gondolkodás mélyen átítatja a mo-

dern pedagógiai gondolkodást, és a pedagógián keresztül a közéletet is (Buchardt 2016; Vincent 2018).

A posztsekularizmus abban is tetten érhető, hogy a kormányzatok szekuláris önértelmezésével nem összeegyeztethetetlen az egyházzal és vallási szervezetekkel való együttműködés. A jóléti állam és az állami közszolgáltatások leépülése Európaszerte fokozta az egyházi szereplők bevonását a közfeladatok ellátásába. A szakirodalom a „vallás politizálódásáról” beszél abban az esetben, hogyha vallási vezetők politikai szerepet vállalnak, és a „politika vallásiasításának” nevezi azt, amikor a politikusok ideológiai vagy taktikai okokból mozgósítanak vallásos jelentéseket és intézményeket. Az állam és az egyház viszonyának sajátos formája a vallás, illetve az egyház kooptálása, amikor a vallási szervezetek bevonódnak a kormányzati tevékenységekbe, a vallási előjárók a politika szövetségeseivé válnak, és közreműködnek a politikai üzenetek megfogalmazásában és a közpolitikák legitimálásában. Cloke és Williams (2020) megkülönbözteti az állam és az egyház közti új típusú, a posztsekularizmusra jellemző hibrid együttműködések közül egyfelől azokat, amelyek célja a szolidaritáson és a befogadás keresztény etikáján alapuló szociális feladatellátás, a társadalmi igazságosság előmozdítása és a jóléti funkciók leépülésének kompenzációja, másfelől pedig azokat az eseteket, amikor konzervatív vagy populista politikai mozgalmak kirekesztő közpolitikákhoz és politikai narratívákhoz hívják partnerül az egyházat és a vallást.

Az állam és az egyház összetett kapcsolatrendszerét azonban nem feltétlenül érdemes abból a szempontból vizsgálni, hogy melyik irányítja vagy használja ki a másikat (Enyedi 2003). Leegyszerűsítő volna az az értelmezés, hogy a populista politikai erők pusztán taktikai megfontolásokból kooptálják a vallást, hiszen a jobboldali populizmus vallási affinitása egy tágabb társadalmi átrendeződésbe illeszkedik. A magyarországi jóléti és oktatási szolgáltatások kiszervezése is jóval komplexebb jelenség annál, hogy ebben a bináris keretben értelmezzük. A nagypolitika szintjén érvényes értelmezésnek tűnik az egyház és a vallás kooptálása, a keresztény morális univerzum politikai legitimációs célra való kisajátítása, ez az értelmezési keret azonban kevés annak elemzéséhez, hogy miként alakulnak át a szociális ellátások és oktatási szolgáltatások, a hétköznapi segítő-segített viszonyok azokban a leszakadó térségekben, ahol az egyházak lényegében átvették az állami feladatokat. Az utóbbi témáról egyelőre sajnos kevés empirikus kutatás készült.

Az egyházpolitika „magyar modelljét” Semjén Zsolt és Balog Zoltán már 2002-ben megfogalmazta, és ez valósult meg a gyakorlatban 2010 után (Wildmann 2014). Ennek egyik lényeges pontja, hogy az állam az egyházakra egyenrangú félként tekint, és – megteremtve a finanszírozási feltételeket – bevonja azokat a közfeladatok ellátásába. Az állami szolgáltatások kiszervezését a döntéshozók állam és egyház „stratégiai partnerségeként” aposztrofálják. Az Alaptörvény ugyan rögzíti az egyház és az állam szétválasztását, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a közösségi célok érdekében (oktatás, szociális, kulturális stb. feladatok) az állam és az egyházak együttműködhetnek. Az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. CCVI. törvény hierarchikusan differenciálja a vallási közösségeket, megkülönböztetve vallási egyesületeket, nyilvántartásba vett, bejegyzett és bevett egyházakat. A törvény 2019-es módosításának értelmében az együttműködés a bevett egyházak számára kötelezettség, velük az állam átfogó feladatellátási megállapodást köt, míg egyéb vallási közösségekkel egyedi, legfeljebb ötéves időtartamú, határozott időre szóló megállapodást köthet. Míg a Katolikus Egyház esetében az Apostoli Szentzéssel kötött nemzetközi megállapodás

az irányadó, az állam, biztosítva a kiszervezett szolgáltatások kiszámítható finanszírozását 2017 óta több bevett egyházzal is átfogó megállapodást kötött: a Magyar Református Egyházzal 2017-ben, az Egységes Magyar Izraelita Hitközösséggel 2019-ben, a Magyar Evangélikus egyházzal és a Hit Gyülekezetével 2020-ban, majd legutóbb, 2021-ben a Magyarországi Baptista Egyházzal. Eközben a szabályozás az oktatási és szociális téren tevékenykedő civil szervezeteket is igyekszik egyházi keretekbe terelni, kooptálni (Kövér–Antal–Deák 2021).

Elsősorban Hollandia és Belgium kapcsán rendelkezünk történelmi ismeretekkel arról, hogy a pilléresedés, vagyis a komplex egyházi alrendszerek létrejötte nyomán milyen szervezeti-intézményi átalakulások mennek végbe az egyházakon belül és az általuk igazgatott intézményrendszerekben (Enyedi 1998). A szakirodalom szerint az intézményi konglomerátumok létrejöttével az egyházak társadalmi legitimitációját a hívők száma helyett egyre inkább az ellátottak, kliensek száma határozza meg, és a kliensek körében a vallásos meggyőződés egyre kevésbé lesz meghatározó, ellenőrzött tényező (Enyedi 1998). A közelmúlt rendszerszintű változásait vizsgáló magyarországi szociológiai kutatások számára fontos kérdés lehet, hogy hogyan alakul át az iskolarendszer, illetve az iskolák belső világa az egyházak növekvő fenntartói szerepvállalásával, és a szekuláris és a szakrális oktatási terek közti határvonal elmozdulásával. Ezek a folyamatok a legintenzívebben az olyan közttes terekben érhetők tetten, mint a hit- és etikaoktatás iskolai bevezetése, az egyházak által átvett „táblacserés” iskolák fokozatos szakralizálása, illetve az intézményátadások és a szülői iskolaválasztás motivációi az átalakuló lokális oktatási rendszerekben.⁴ Egyelőre kevésbé feltárt téma az is, hogy az egyházközi, illetve egyházon belüli viszonyokra hogyan hat a fokozódó (aktuál)politikai függőség és az egyházak átpolitizálódása.

Pusztai (2020) kutatásai szerint 2010 óta a felekezeti iskolarendszer bővülése többé-kevésbé centralizált felekezeti intézményrendszerek kialakulását eredményezte, miközben a belső fenntartói tagoltság megmaradt. Az elmúlt évtizedben a katolikus és református oktatásirányítás már nem elszigetelt iskolákban, hanem egymásra épülő rendszerekben kezdett el gondolkodni. Fontos kérdés, hogy a rendszerekké szerveződő egyházi iskolarendszerek hogyan fogalmazzák meg küldetésüket, illetve oktatáspolitikai céljaikat, és hogyan töltik meg azokat tartalommal.⁵ Az expanzió nyomán alapvetően átalakult az intézményi struktúra is, hiszen míg korábban a gimnáziumi elitképzés túlsúlya volt jellemző a történelmi egyházakra, ma már nagyobb arányban tartanak fenn általános iskolákat és óvodákat, mint középiskolákat. Emellett a hátrányos helyzetű régiók és társadalmi csoportok oktatása is egyre nagyobb súllyal jelenik meg az egyházak iskolafenntartói profiljában (Pusztai 2020). Fontos lenne kutatni, hogy a lokális viszonyokban hogyan és milyen érdemességi döntések születnek, hiszen egyre több leszakadó kistérségben egyházi szervezetek lettek a kizárólagos szolgáltatók oktatási és szociális területen, a diszkrecionális döntéseken keresztül pedig nemcsak jutalmazni, hanem büntetni is tudnak (Enyedi 1998). Kérdés az is, hogy a vallásos misszió, szolgálat és a populizmus milyen együttes hatást vált ki, és a lokális viszonyokban megjelenik-e a politikai és vallási elvárások közti konfliktus (vö. Wildmann 2014).

⁴ Ld. Zolnay János tanulmányát ebben a lapszámban.

⁵ Tematikus számunkban az iskolák belső világának kérdéseit érinti Seres-Busi Etelka és Kodácsy-Simon Eszter tanulmánya a felekezeti iskolák rejtett tantervéről, valamint Pusztai Gabriella és Rosta Gergely tanulmánya a felekezeti oktatási intézményekben végzett fiatalok értékrendjéről, vallásosságáról.

Az oktatási privatizáció szakirodalmá szerint az állami szolgáltatások kiszervezése jellemzően nem, vagy csak korlátozott mértékben visszafordítható (Verger–Fontdevila–Zancajo 2016). Következésképpen a magyar közoktatásban zajló folyamatokról gondolkodva is érdemes az egyházi fenntartók tartós, rendszerszintű folyamatokat meghatározó jelenlétével számolni.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFIH támogatásában *Az egyházak növekvő szerepvállalása az oktatásban és az oktatáspolitikában* című NKFIH PD 134398 kutatás keretében készült.

IRODALOM

- ÁDÁM, Z. & BOZÓKI, A. (2016) State and Faith: Right-wing Populism and Nationalized Religion in Hungary. *Intersections*, Vol. 2. No. 1. pp. 98–122. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i1.143>
- ARDITI, B. (2007) *Politics at the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- ARNOTT, M. & OZGA, J. (2010) Education and nationalism: The discourse of education policy in Scotland. *Discourse*, Vol. 31. No. 3. pp. 335–350. <https://doi.org/10.1080/01596301003786951>
- ARNOTT, M. & OZGA, J. (2016) Education and nationalism in Scotland: Governing a “learning nation.” *Oxford Review of Education*, Vol. 42. No. 3. pp. 253–265. <https://doi.org/10.1080/03054985.2016.1184865>
- BAJOMI I. & CSÁKÓ M. (2017) Fórumok és tiltakozómozgalmak a közoktatásban. *Educatio*, Vol. 26. No. 4. pp. 528–539. <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.4.2>
- BALL, S. & EXLEY, S. (2011) Something old, something new: Understanding conservative education policy. In: H. BOCHEL (ed.) *The Conservative Party and Social Policy*. Bristol, Policy Press. pp. 97–118. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781847424334.003.0006>
- BARTHA A., BODA Zs. & SZIKRA D. (2020) When Populist Leaders Govern: Conceptualising Populism in Policy Making. *Politics and Governance*, Vol. 8. No. 3. pp. 71–81. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i3.2922>
- BERGER, P. L. (1999) *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington (DC), Ethics and Public Politics Center.
- BOCSKOR, Á. (2018) Anti-immigration discourses in Hungary during the ‘crisis’ year: The Orbán government’s ‘National Consultation’ campaign of 2015. *Sociology*, Vol. 52. No. 3. pp. 551–568. <https://doi.org/10.1177/0038038518762081>
- BOLONYAI, Á. & CAMPOLONG, K. (2017) “We mustn’t fool ourselves” “Orbánian” discourse in the political battle over the refugee crisis and European identity. In: A. MUSOLFF (ed.) *Public Debates on Immigration*. Amsterdam, John Benjamins, pp. 251–273. <https://doi.org/10.1075/bct.102.05bol>
- BRUBAKER, R. (2017) Between nationalism and civilizationism: The European populist moment in comparative perspective. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 40. No. 8. pp. 1191–1226. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1294700>
- BURAS, K. L. & APPLE, M. W. (2008) Radical disenchantments: Neoconservatives and the disciplining of desire in an anti-utopian era. *Comparative Education*, Vol. 44. No. 3. pp. 291–304. <https://doi.org/10.1080/03050060802264819>

- BUCHARDT, M. (2016) Religion and modern educational aspirations. In: M. A. PETERS (ed.) *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*. Singapore, Springer. pp. 2027–2032. https://doi.org/10.1007/978-981-287-532-7_2-1
- CASANOVA, J. (2007) Rethinking secularization: A global comparative perspective. In: P. BEYER & BEAMAN L. (eds) *Religion, Globalization, and Culture*. Leiden, Brill. pp. 101–120. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004154070.i-608.39>
- CERVINKOVA, H. & RUDNICKI, P. (2019) Neoliberalism, neoconservatism, authoritarianism. The Politics of public education in Poland. *Journal of Critical Education Policy Studies*, Vol. 17. No. 2. pp. 1–23.
- CLOKE, P. M. & WILLIAMS, A. (2020) Postsecularities of care: In-common ethics and politics of “the meantime(s)”. *Cities* 100. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cities.2020.102667>
- COHEN, M. I. (2021) Education populism? A corpus-driven analysis of Betsy DeVos’s education policy discourse. *Education Policy Analysis Archives*, Vol. 29. No. 16. <https://doi.org/10.14507/epaa.29.5868>
- CSILLAG T. & SZELÉNYI I. (2015) Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-communist Europe. *Intersections. EEJSP*, Vol. 1. No. 1. pp. 18–48. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>
- DE CLEEN, B. (2017) Populism and nationalism. In: C. ROVIRA KALTWASSER, C. P. TAGGART, P. OSTIGUY & P. O. ESPEJO (eds) *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford, Oxford University Press. pp. 342–362. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780198803560.013.18>
- DEHANAS, D. N. & SHTERIN, M. (2018) Religion and the rise of populism. *Religion, State and Society*, Vol. 46. No. 3. pp. 177–185. <https://doi.org/10.1080/09637494.2018.1502911>
- ENYEDI Zs. (1998) *Politika a kereszt jegyében*. Budapest, Osiris.
- ENYEDI Zs. (2003) Conclusion: Emerging issues in the study of church–state relations. *West European Politics*, Vol. 26. No. 1. pp. 218–232. <https://doi.org/10.1080/01402380412331300277>
- ERCSE K. & RADÓ P. (2019) A magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatásai. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 7. pp. 8–49. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.8>
- HABERMAS, J. (2008) Notes on Post-Secular Society. *New Perspectives Quarterly*, Vol. 25. No. 4. pp. 17–29. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5842.2008.01017.x>
- HABERMAS, J. (2010) *An Awareness of What is Missing. Faith and Reason in a Post-Secular Age*. Polity, Cambridge.
- HALMAI G. (2018) *Fidesz and Faith: Ethno-Nationalism in Hungary*. European University Institute blogposzt. <https://blogs.eui.eu/constitutionalism-politics-working-group/fidesz-faith-ethno-nationalism-hungary> [Letöltve: 2022. 01. 07.]
- HALMAI G. (2019) The role of religion in the illiberal Hungarian constitutional system. In: KOVÁCS J. M. & TRENCSENYI B. (eds) *Brave New Hungary*. London, Lexington Books. pp. 95–110.
- HAYNES, J. (2021) Right-wing nationalism, populism, and religion: What are the connections and why? *Religion, State & Society*, Vol. 49. No. 3. pp. 188–194. <https://doi.org/10.1080/09637494.2021.1949217>
- HERMAN, A., BEAUMONT, J., CLOKE, P. & WALLISER, A. (2012) Spaces of postsecular engagement in cities. In: J. BEAUMONT & P. CLOKE (eds) *Faith-Based Organizational and Exclusion in European Cities*. Bristol, Policy Press. pp. 59–80.

- HESOVÁ, Z. (2019) The paradoxes a return of religion to public debates and political discourses. In: M. BLAGOJEVIC & D. TODOROVIC (eds) *Traditional and Non-traditional Religiosity*. Belgrád, Institute for Social Sciences. pp. 136–155.
- JONES, K. (2014) Conservatism and educational crisis: The case of England. *Education Inquiry*, Vol. 5. No. 1. pp. 89–108. <https://doi.org/10.3402/edu.v5.24046>
- JONES, K. & TRAIANOU, A. (2019) *Austerity and the Remaking of European Education*. London, Bloomsbury.
- KÖRÖSÉNYI A. (2015, ed.) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris.
- KÖVÉR Á., ANTAL A. & DEÁK I. (2021) Civil Society and COVID–19 in Hungary: The Complete Annexation of Civil Space. *Nonprofit Policy Forum*, Vol. 12. No. 1. pp. 93–126. <https://doi.org/10.1515/npf-2020-0060>
- LACLAU, E. (2005) *On Populist Reason*. London, Verso.
- LAWN, M. (2013) A Systemless System: Designing the disarticulation of English state education. *European Educational Research Journal*, Vol. 12. No. 2. pp. 231–241. <https://doi.org/10.2304/eeerj.2013.12.2.231>
- MAGYAR B. (2013) *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Budapest, Noran Libro.
- MARCHETTI, R. (2016) *Global Strategic Engagement: States and Non-State Actors in Global Governance*. Lanham (MD), Lexington Books.
- MARZOUKI, N., McDONNELL, D. & ROY, O. (2016, eds) *Saving the People: How Populists Hijack Religion*. London, Hurst & Company.
- MCLENNAN, G. (2010) 'Spaces of postsecularism'. In: A. L. MOLENDIJK, J. BEAUMONT & C. JEDAN (eds) *Exploring the Postsecular: The Religious, the Political and the Urban*. Leiden / Boston (MA), Brill. pp. 41–62.
- MOFFITT, B. & TORMEY, S. (2014) Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style. *Political Studies*, Vol. 62. No. 2. pp. 381–397. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12032>
- MORIESON, N. (2017) Are contemporary populist movements hijacking religion? *Journal of Religious and Political Practice*, Vol. 3. Nos 1–2. pp. 88–95. <https://doi.org/10.1080/20566093.2017.1292171>
- MUDDE, C. (2004) The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol. 39. No. 4. pp. 541–563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- NEUMANN, E., GEWIRTZ, S., MAGUIRE, M. & TOWERS, E. (2020) Neoconservative education policy and the case of the English Baccalaureate. *Journal of Curriculum Studies*, Vol. 52. No. 5. pp. 702–719. <https://doi.org/10.1080/00220272.2019.1708466>
- PETERS, G. B. & PIERRE, J. (2020) A typology of populism: Understanding the different forms of populism and their implications. *Democratization*, Vol. 27. No. 2. pp. 1–12. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1751615>
- PUSZTAI G. (2020) *A vallásosság nevelésszociológiája. Kutatások vallásos nevelésről és egyházi oktatásról*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- REVELL, L. & BRYAN, H. (2018) *Fundamental British Values in Education: Radicalisation, National Identity and Britishness*. Bingley, Emerald Group Publishing.
- SMITH, A. D. (2003) *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*. Oxford University Press.
- SPEED, E. & MANSION, R. (2017) The Rise of post-truth populism in pluralist liberal democracies: Challenges for health policy. *International Journal of Health Policy and Management*, Vol. 6. No. 5. pp. 249–251. <https://doi.org/10.15171/ijhpm.2017.19>

- SZIKRA D. (2018). Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In: BOZÓKI A. & FÜZÉR K. (eds) *Lépték és ironia*. Budapest, L'Harmattan; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest. pp. 219–240. ISBN 9789634143963
- TRÖHLER, D. (2011) *Languages of Education: Protestant Legacies, National Identities, and Global Aspirations*. New York, Routledge.
- VERGER, A., FONTDEVILA, C. & ZANCAJO, A. (2016) *The Privatization of Education: A Political Economy of Global Education Reform*. Teachers College Press.
- VINCENT, C. (2018) Civic virtue and values teaching in a “post-secular” world. *Theory and Research in Education*, Vol. 16. No. 2. pp. 226–243. <https://doi.org/10.1177/1477878518774128>
- WILDMANN J. (2014) *Az állam világnézeti semlegessége feladásának egyházpolitikai megalapozása. Szabad egyház a szabad államban*. Konferencia-előadások. Eötvös Károly Intézet. http://www.ekint.org/lib/documents/1469785236-egyhazkonf_eloadasok.pdf [Letöltve: 2022. 01. 07.]
- YOUDELL, D. & MCGIMPSEY, I. (2015) Assembling, disassembling and reassembling ‘youth services’ in Austerity Britain. *Critical Studies in Education*, Vol. 56. No. 1. pp. 116–130. <https://doi.org/10.1080/17508487.2015.975734>
- ZÚQUETE, J. P. (2008) The European extreme-right and Islam: New directions? *Journal of Political Ideologies*, Vol. 13. No. 3. pp. 321–344. <https://doi.org/10.1080/13569310802377019>
- ZÚQUETE, J. P. (2013) Missionary Politics – A Contribution to the Study of Populism. *Religion Compass*, Vol. 7. No. 7. pp. 263–71. <https://doi.org/10.1111/rec3.12048>
- ZÚQUETE, J. P. (2017) Populism and Religion. In: C. ROVIRA KALTWASSER, C. P. TAGGART, P. OSTIGUY & P. O. ESPEJO (eds) *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford, Oxford University Press. pp. 445–466. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.18>

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)